

סוגיה טו: חינוך קטן במצות עינוי

רקע

חינוך למצות עינוי שונה מחינוך לשאר המצוות כיוון שגופו של קטן אינו מסוגל לקיים מצוה זו. לפיכך קבעו חכמים גדרים מיוחדים לחיוב חינוך במצות עינוי. דין חינוך מורכב משניים: א. חיוב להשלים את הצום מדרבנן. ב. חיוב לתענית של שעות. המשנה עוסקת בפירוש רק בחיוב לתענית של שעות, בחיוב להשלים את התענית נחלקו האמוראים.

[שים לב: הסוגיה קשה להבנה, וצריך לשים לב לכל הפרטים הטכניים]

מקורות

- א. פב. "מתני' התינוקות אין מענין אותן... תרי חנוכי הור"
- ב. רש"י על אתר
- רי"ף ג.ג.ג: "מתני' התינוקות... מאכילין אותו בארבע"
- ר"ן ד"ה מתני' התינוקות, גמ' השתא, אמר, ופסק
- רא"ש סי' יב
- רמב"ם הל' שביתת עשור פ"ב הל' י-יא
- ג. שו"ע סי' תרטז סע' ומשנה ברורה [בעיקר סק"ט]

הסבר הסוגיה

"התינוקות אין מענין אותן ביום הכפורים אבל מחנכין אותן לפני שנה ולפני שנתיים בשביל שיהיו רגילין במצוות". [משנה פב.]

נחלקו האמוראים בהסבר המשנה, ונחלקו הראשונים בפירוש דברי האמוראים. כדי להבין את השיטות השונות יש לבאר תחילה את הביטוי "מחנכין אותן לפני שנה ולפני שנתיים". הר"ן [ג. באלפס ד"ה אמר] מפרש שמחנכים את הקטן שנה לפני שחייב במצוות מן התורה [לאחר שמלאו לו 12 שנים] או שנתיים לפני שחייב במצוות מהתורה [לאחר שמלאו לו 11 שנים]. רש"י [מחנכין אותן] חולק על פירוש זה, שהרי לא נאמר במשנה "מחנכין אותו שנה או שנתיים", אלא מחנכין אותו לפני שנה ולפני שנתיים. לפיכך מפרש רש"י שמחנכים את הקטן להתענות לשעות בשנה שלפני השנה שלפני שנת חיוב במצוות מהתורה [לאחר שמלאו לו 11 שנים], ובשנה שלפני שנתיים לפני שנת חיוב מצוות מהתורה [לאחר שמלאו לו 10 שנים]. לפי פירושו של רש"י, חיוב עינוי מהתורה לאחר שמלאו לבן 13 שנה. חיוב תענית לשעות לאחר שמלאו לבן 10 שנים או 11 שנה. המשנה אינה עוסקת בזמן שבתוך [בן 11

שנה וכן 12 שנה – "שנה ושנתיים", אבל כיוון שבזמן זה אין חיוב מהתורה ואין תענית שעות, על כרחנו שהמשנה רומזת, שבזמן זה יש חיוב מדרבנן להשלים את כל התענית.

נבאר את שיטות האמוראים על פי פירושו של רש"י, ואחר כך נבאר על פי פירושו של הרי"ף. רש"י מפרש שיש שלוש שיטות בהסבר המשנה, שיטת רב חסדא, שיטת רב הונא ורב נחמן ושיטת רבי יוחנן. הגמ' שואלת על המשנה "השתא בפני שנתיים מחנכין להו בפני שנה מבעיא", מתרץ רב חסדא "לא קשיא הא בחולה הא בבריא". מפרש רש"י, שלדעת רב חסדא המשנה עוסקת בחינוך לתענית שעות, שהיא נוהגת שנה אחת בלבד בין בבריא ובין בחולה. שנה זו היא השנה ש"לפני שנה ולפני שנתיים", שבהן חייב הקטן בהשלמת התענית מדרבנן. במילים אחרות, קטן חלוש חייב להשלים תעניתו מדרבנן רק לאחר שמלאו לו 12 שנה, לאחר שמלאו לו 11 שנה חייב להתחנך לשעות בלבד, לפני כן אינו מתענה כלל. קטן בריא חייב להשלים תעניתו שנתיים, מאחר שמלאו לו 11 שנה, והוא חייב להתחנך לשעות לאחר שמלאו לו 10 שנים.

רב הונא ורב נחמן אינם חולקים זה על זה, אלא רב הונא עוסק בבת שחיובה מהתורה לאחר שמלאו לה 12 שנה, ורב נחמן עוסק בכך שחיובו מהתורה לאחר שמלאו לו 13 שנה. הם חולקים על רב חסדא, ולדעתם חיוב חינוך לשעות בין בבריא ובין בחולה הוא במשך שנתיים לפני חיובם בהשלמה מדרבנן.

רב הונא ורב נחמן אינם יכולים לבאר את המשנה כרב חסדא, שהרי לפירושו המשנה קובעת בפירוש שחיוב חינוך לשעות הוא "לפני שנה ולפני שנתיים", בשנה שלפני השנים שקטן חייב בהשלמת התענית מדרבנן, ולכן הם מפרשים שהמשנה עוסקת בחולה, וכוונת המשנה "לפני שנה לדבריהן ולפני שנתיים לדברי תורה" [רש"י ד"ה תנן משנה את גרסת הגמ', ועיי' הגהות הב"ח אות א] – חולה חייב להתחנך לשעות לאחר שמלאו לו 11 שנים, שהיא שנה לפני שהוא חייב בהשלמה מדרבנן ושנתיים לפני שחייב בהשלמה מדאורייתא.

רבי יוחנן חולק גם על רב הונא ורב נחמן וגם על רב חסדא, ולדעתו אין לקטן חיוב השלמה מדרבנן אלא רק חיוב חינוך לשעות, לחולה אחר שמלאו לו 12 שנה ולבריא אחר שמלאו לו 11 שנה. לפי פירושו של רש"י [ד"ה אמר לך רבי יוחנן], רבי יוחנן משנה את הגרסה במשנה, וגורס: "אבל מחנכין אותן שנה ושנתיים בשביל שיהיו רגילין במצוות".

לרי"ף [ג. באלפס] גרסה שונה בגמ': "אמר רב הונא בן שמונה וכן תשע מחנכין אותו לשעות בן עשר בן אחת עשרה משלימין מדרבנן בן שתיים עשרה משלימין מדאורייתא ורב נחמן אמר בן תשע בן עשר מחנכין אותן לשעות בן אחת עשרה משלימין מדרבנן בן שתיים עשרה משלימין מדאורייתא ור' יוחנן אמר בן עשר בן אחת עשרה מחנכין אותן לשעות בן שתיים עשרה משלימין מדאורייתא בתינוקת וכן שלש עשרה משלימין מדאורייתא בתינוק".

מבאר הרי"ף [ד"ה אמר] שלדעת הרי"ף יש שלוש שיטות, שיטת רב הונא, שיטת רב נחמן ושיטת רבי יוחנן, דינו של רב חסדא לחלק בין בריא לבין חולה מוסכם על כולם. רב הונא סובר שקטן שמלאו לו 12 שנה חייב להשלים מהתורה, כיוון שלדעתו חיוב מצוות הוא מתחילת השנה השלוש עשרה לחייו, בריא שמלאו לו 10 שנים וחולה שמלאו לו 11 שנה

משלים מדרבנן, בריא שמלאו לו 8 שנים וחולה שמלאו לו 9 שנים מתחנך לשעות. רב נחמן סובר שהשלמה מדרבנן היא רק שנה אחת, לאחר שמלאו לו 11 שנה, חולה מתחנך לשעות לאחר שמלאו לו 10 שנים, ובריא מתחנך לשעות לאחר שמלאו לו 9 שנים. רבי יוחנן חולק על רב הונא ורב נחמן גם לגבי דין תורה, שלדעתו רק ילד שמלאו לו 13 שנה חייב מהתורה, וגם לגבי דין דרבנן, שלדעתו אין חיוב השלמה מדרבנן, אלא רק חינוך לשעות, לחולה לאחר שמלאו לו 12 שנה, ולבריא לאחר שמלאו לו 11 שנה.

מבאר הר"ן [ד"ה אמר] שרב הונא מפרש את המשנה בהשלמה מדרבנן בלבד, בריא משלים שנתיים, וחולה משלים שנה אחת בלבד. המשנה אינה עוסקת בחינוך לשעות, ודין זה מחדש רב הונא.

רב נחמן מפרש שהמשנה עוסקת בחולה בלבד, "ומחנכין אותו לפני שנה ולפני שנתיים", שנה אחת לפני חיובו מהתורה מחנכים אותו להשלמה מדרבנן, ושנתיים לפני חיובו מהתורה מחנכים אותו לשעות מדרבנן.

רבי יוחנן מפרש שהמשנה עוסקת בחינוך לשעות בלבד, ואין לקטן חיוב השלמה מדרבנן.

איני יודע לבאר את דיון הגמ' לפי הסברו של הר"ן, הקושיא של הגמ' על רבי יוחנן מהמשנה אינה ברורה כלל.

הרמב"ם [פ"ב ה"י] פוסק: "קטן בן תשע שנים וכן עשר שנים מחנכין אותו לשעות, כיצד היה רגיל לאכול בשתי שעות ביום מאכילין אותו בשלש, היה רגיל בשלש מאכילין אותו בארבע, לפי כח הבן מוסיפין לענותו בשעות, בן אחת עשרה שנה בין זכר בין נקבה מתענה ומשלים מדברי סופרים כדי לחנכו במצוות".

הרמב"ם פוסק כר"ף, שמחבר להלכה את שיטת רבי יוחנן, שחיוב השלמה מהתורה הוא רק לאחר שמלאו לו 13 שנה, עם שיטת רב נחמן, שחיוב השלמה מדרבנן בין לזכר ובין לנקבה לאחר שמלאו לו 11 שנה, וחיוב חינוך לשעות, בין לזכר ובין לנקבה, לאחר שמלאו לו 9 שנים.

בולט מאוד בפסק הרמב"ם, שאין בו התייחסות לחילוק בין חולה לבין בריא. אכן, גם בדברי הר"ף אין חילוק בין בריא לבין חולה, ורק הר"ן הכניס חילוק זה לתוך דברי הר"ף.

נראה לבאר שלדעת הר"ף והרמב"ם יש ארבע שיטות בהסבר המשנה, שיטת רב חסדא, שיטת רב הונא, שיטת רב נחמן ושיטת רבי יוחנן. רב חסדא סובר שהמשנה עוסקת בחיוב חינוך לשעות בלבד, ולכן קשה לו מדוע המשנה אומרת "לפני שנה ולפני שנתיים" מספיק לומר שיש חיוב לפני שנתיים, וכל שכן שיש חיוב לפני שנה. מתוך רב חסדא, שחיוב שנה בחולה וחיוב שנתיים בבריא. רב הונא ורב חסדא סוברים שהמשנה עוסקת גם בחיוב חינוך לשעות וגם בחיוב השלמה מדרבנן, בחיוב חינוך לשעות היא מדברת בפירוש, וחיוב השלמה מדרבנן נרמז במילים "לפני". חיוב חינוך לשעות אינו צמוד לחיוב השלמה מהתורה, אלא יש הפרש ביניהם, בחיוב השלמה מדרבנן. כיוון שחיוב חינוך לשעות אינו צמוד לחיוב השלמה מהתורה, חייבים לציין את משך התקופה שמחנכים את הקטן לשעות,

ולכן אומרת המשנה שמחנכים את הקטן לשעות גם שנתיים לפני חיוב השלמה מדרבנן, וגם שנה לפני חיוב השלמה מדרבנן. משך תקופת ההשלמה מדרבנן אינה מפורשת במשנה, ולכן נחלקו בה רב הונא ורב נחמן האם היא שנתיים או שנה.

רבי יוחנן מסכים עם רב חסדא, שאין חיוב השלמה מדרבנן, והוא מסכים עם רב הונא ורב נחמן שאין חילוק בין בריא לבין חולה, ולכן הגמ' מקשה כיצד רבי יוחנן מפרש את המשנה.

סיכום

רש"י, הר"ן בדעת הרי"ף והרמב"ם בדעת הרי"ף נחלקו בהסבר שיטות הראשונים בסוגיה:

לדעת רש"י לכל הדעות יש חילוק בין בריא לבין חולה, ולכולי עלמא יש חילוק בין בנים לבין בנות.

רב חסדא סובר שיש חיוב השלמה בין בבריא ובין בחולה שנה לפני החיוב מהתורה, ויש חיוב חינוך לשעות שנה בחולה ושנתיים בבריא.

רב הונא ורב נחמן סוברים שהחילוק בין בריא לבין חולה מתייחס לחיוב השלמה מדרבנן ולא לחינוך לשעות. חולה חייב בהשלמה מדרבנן שנה לפני חיובו מהתורה, ובריא חייב בהשלמה מדרבנן שנתיים לפני חיובו מהתורה. גם בריא וגם חולה חייבים שנתיים לפני חיובם מדרבנן להתחנך לשעות.

לדעת הרמב"ם אין חילוק בין בריא לבין חולה [חוץ משיטת רב חסדא], ואין חילוק בין בנים לבין בנות בחיוב מדרבנן.

רב הונא סובר שחיוב השלמה מדרבנן הוא לאחר שמלאו לו 10 שנים [בן שנתיים, וכת שמלאו לה 11 שנים חייבת מהתורה] ורב נחמן סובר שחיוב השלמה מדרבנן הוא רק לאחר שמלאו לו 11 שנים [לדעתו לבת אין חיוב השלמה מדרבנן, כיוון שבגיל זה היא חייבת מהתורה]. לשניהם חיוב חינוך לשעות הוא שנתיים לפני חיוב השלמה מדרבנן.

רבי יוחנן סובר שאין חיוב השלמה מדרבנן, וחיוב חינוך לשעות בין בבנים ובין בבנות הוא לאחר שמלאו להם 11 שנה.

להלכה, חיוב מהתורה לבנים לאחר שמלאו 13 שנה, ולבנות אחר שמלאו 12 שנה, חיוב השלמה מדרבנן בבנים לאחר שמלאו 12 שנה, ולבנות אין חיוב השלמה מדרבנן, חיוב חינוך לשעות בין לבנים ובין לבנות לאחר שמלאו 10 שנים.

לדעת הר"ן בשיטת הרי"ף, לכל הדעות יש חילוק בין בריא לבין חולה אבל אין חילוק בין בנים לבין בנות בחיוב מדרבנן.

הלכה

השו"ע [סי' תרטז סע' ב] פוסק כשיטת הרי"ף והרמב"ם, שאין חילוק בין זכר לנקבה, והם מתחנכים לשעות אחר שמלאו להם 9 שנים ו-10 שנים, ומשלימים מדרבנן לאחר שמלאו להם 11 שנה. הרמ"א מוסיף שיש חילוק בין בריא לחולה, שבריא מתחנך לשעות לאחר שמלאו לו 9 שנים, וחולה מתחנך לשעות רק לאחר שמלאו לו 10 שנים. שניהם חייבים בהשלמה מדרבנן לאחר שמלאו להם 11 שנה [עיין משנה ברורה סק"ז].

המשנה ברורה [סק"ט] פוסק שבזמן הזה ירדה חולשה לעולם, ואין מדקדקים בהשלמה מדרבנן לאחר שמלאו 11 שנה, אלא רק לאחר שמלאו 12 שנה. מוסיף המשנה ברורה שמדברי האליה רבה משמע שאין נוהגים להשלים מדרבנן כלל.